

ФУНКЦІЇ "АНІМУСА" В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЖІНОЧОЇ МАНА-ОСОБИСТОСТІ НА ПРИКЛАДІ РОБОТИ З КЛІЄНТКОЮ

Стаття присвячена дослідженню актуальної проблеми психологічного змісту несвідомого і свідомого в психіці жінки при її домінуючій ролі в соціальній ситуації. Методологія дослідження складається з інтерпретації результатів консультацій з клієнткою з використанням концепції К. Юнга про значення анімусу, як несвідомого компенсаторного комплексу в формуванні мана-особистості жінки.

Ключові слова: анімус, несвідоме, індивідуалізація, ідентифікація, колективне несвідоме, психічна інфляція.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство переживає великі зміни не тільки в зовнішньо очевидній частині, що стосується політики, економіки, або соціальної структури, але й у тій площині, яку можна позначити, як психологічне життя суспільства. Зміни у статевих, вікових, родинних ролях індивідів, що були непорушними у тривалі часи радянського псевдопатриархалізму, стають все більше наявними і виразними. Право індивіда на свою версію власної долі набуло статусу абсолютної істини в громадській свідомості українців, що цілком у дусі тенденцій еволюції особистої свободи людини в Європі. Безумовно, що така реальність створює нові соціальні ситуації, пов'язані, наприклад, для жінок, з новими видами діяльності, статусами, соціальною трансформацією ролі матері або дочки, іншими способами життя у пенсійному віці для забезпечених верств населення, тощо.

На мою думку, перспективно було б дослідити психологічний зміст несвідомого і свідомого в жінці при її домінуючій ролі в соціальній ситуації, з'ясувати наскільки вона здатна розуміти свої психічні процеси і, врешті, контролювати їх.

Методологія дослідження складається з інтерпретації результатів консультацій з клієнткою та з використання концепції К. Юнга про значення анімусу в формуванні мана-особистості жінки.

Об'єкт дослідження полягає у виявленні основних проявів анімусу в психіці жінки, як функції створення міркувань несвідомим, та, внаслідок, мускулінізацію і частково психічну зміну статі.

Виклад основного матеріалу. Спочатку треба визначитися з тлумаченням Юнгом категорії "анімус", що виступає стороною в парі понять "аніма" – "анімус", які, відповідно, описують чоловічу та жіночу складові психіки людини, і є недиференційованими сутностями несвідомого, безособистісними та загальноохоплюючими обидві людські статі. Юнг своєрідно вирішує тему властивостей чоловічої та жіночої психіки тим, що формулює ідею, за якою аніма довершує психіку чоловіка і є домінуючою несвідомою проекцією чоловічого "я" на відношення до самого себе. Відповідно анімус в несвідомому жінці тотожний в цій частині функцій, але в цілому має значні відмінності. "Аніма в якості категорії жіночого роду є поняттям, що компенсує виключно чоловічу свідомість. У жінок фігура, яка компенсує, має чоловічий характер, тому їй

буде доречним таке визначення, як анімус" [3, с. 236].

Юнг вважає аніму і анімус автономними комплексами з якими індивід схильний себе ідентифікувати, але у випадку з жіночою психікою ідентифікація відбувається з надто великою силою [2]. Справа в тому, що наявність відчуття чогось індивідуумом в його психіці зовсім не означає, що це щось належить йому як певна предметна річ і може ним управлятися, саме це правильно відносно автономного комплексу із сфери несвідомого. Несвідоме є нерозрізняємим, авжеж, спроба привласнення того, чого не можна визначити, предметно позначити і розрізнити як просте поняття, обертається потужною неконтрольованою силою проти того, хто наважився заволодіти колективним архетипом. Результатом спроби стає те, що "...автономні комплекси, тобто фактори, які викликають розлад, які пресекають контроль свідомості і, таким чином, поводять себе як справжні збудувачі спокою" [3, с. 264-265].

Юнг фіксує наявну різницю між чоловічою анімою й жіночим анімусом, але ця відмінність виражається у зовнішніх проявах жіночої та чоловічої психіці, в той же час, аніма й анімус суттєво близькі за джерелами свого походження [1]. Можна говорити про певне віддзеркалювання цих феноменів одного в іншому. До того ж зазначимо, що як несвідомий комплекс, анімус у жінки діє "із значно більшою силою", тому "цілком можливо чекати від несвідомого жінки суттєво інших аспектів, ніж ті які виявляються у чоловіка" [3, с. 237-238].

Зміст анімусу психіки жінки спричиняється насамперед тим, що жінку в першу чергу турбують особистісні відношення, жінка "...має детально розроблену усвідомленість особистісних відношень, нескінченне нюансування яких, як правило, іде повз представників протилежної статі" [3, с. 238]. Юнг наполягає, що прикутість до деталей особистісного виражається в тому, що анімус виробляє міркування. Міркування базуються на несвідомих апріорних передумовах, але мають "...характер солідних, майже непохильних переконань чи, начебто, незаперечних загальнообов'язкових принципів" [3, с. 238]. До властивостей міркувань анімусу слід віднести те, що вони мисляться як існуючі одвіку, насправді ж ці несвідомі передумови не мисляться, а беруться в завершеному вигляді із набору стереотипів поведінки закріплених в соціумі і є проекцією колективного несвідомого. Анімус, зазначає Юнг, "...виникає не

як одна персона, а, швидше, як множина... Це сукупність судій, які виносять вирок, тобто своєрідна судова колегія, і є персоніфікацією анімусу. Інакше кажучи, анімус є чимось на зразок собору отців та інших авторитетів, які проголошують незаперечні, "розумні" вирок" [3, с. 239]. Юнг констатує, що прискіпливий погляд виявить, що ці вирок є "...переважно слова і міркування, можливо, з дитячого віку, несвідомо вчитані з книжок і зібрані у канон ідеальної істини, правильності й розумності" [3, с. 239]. Так званий здоровий глузд тут виступає або у вигляді забобонів, або як побутові аксіоми типу "Так завжди вчиняли в подібному випадку", "Будь хто скаже тобі, що це стається так чи так".

Насправді, не слід розглядати анімус лише як "...консервативну колективну совість", "Він – теж реформатор, який має попит, всупереч власним правильним міркуванням, надзвичайну слабкість до загадкових, незнайомих слів, які найприємнішим чином замінюють неприємні роздуми" [3, с. 239]. Анімусу притаманна своєрідна допитливість, спроба втечі, пошук, але зміна не досяжна поки цей автономний комплекс завдяки своїй нерозвиненості узурпує і утримує особистість. Юнг вбачає в цьому психологічну функцію анімусу, яку можливо зруйнувати за допомогою усвідомлення. Для такого усвідомлення потрібна особлива "техніка аналізу анімусу", де б жінка критично поставилася до міркувань, але не для їхнього витіснення, а для збагнення їхнього походження, проникнення до їхньої першопричини і таким шляхом "наштовхнутися на праобраз". "Анімус своєрідний осад підсумку досвіду, який отриманий предками жінки щодо чоловіка" [3, с. 241]. Праобрази такого досвіду надзвичайно міцно укорінені в несвідомому, і жінку, яка готова рухатися в їх пошуку чекає небезпека.

У випадку помилкового аналізу анімус здатний перевернути особистість на таку, що демонструє позбавлену будь-якого сенсу впертість, нудне повчання у найпростіших речах. "Жінці, яка охоплена анімусом, завжди загрожує небезпека втратити власну жіночість, свою вдало прилаштовану жіночу персону. Подібні психічні зміни статі ґрунтуються виключно на тому, що функція, яка відноситься до внутрішнього світу виходить назовні" [3, с. 241]. Адаптаційні потреби особистості цього кшталту заперечують наявність автономного внутрішнього світу, тепер всі образи, ідеї, персонажі мрій та сновидінь постачаються зовнішніми обставинами та подіями. Жінка, яка перебуває під владою анімусу діє за тезою, що висловила Юнгу одна з його пацієнок: "Нажаль, я завжди права" [3, с. 240].

Здолання влади анімусу можливе як відвертий процес глибочких внутрішніх переживань, коли пацієнт припиняє шукати зовнішніх інтелектуально оформлених способів й формул висловлення, коли він чи вона відкриває внутрішнє і будує міст для зв'язку із зовнішнім. Тільки справжні переживання здатні знесилити феномен анімусу через усвідомлення свого особистого несвідомого, а потім фантазій колективного несвідомого.

Але шлях до справжнього балансу свідомого і

несвідомого надто довгий і складний, наступна пастка для анімусу тенета мана-особистості. Юнг повідомляє, що "...мана-особистість – це домінанта колективного несвідомого, відомий архетип сильного чоловіка у вигляді героя, вождя, чаклуна, знахаря і святого, володаря людей і духів, друга божого. Віднині, це чоловіча колективна фігура, яка виступає на темному фоні і захоплює свідому особистість...". Фігура чаклуна у жінок має доволі небезпечний еквівалент: це фігура з яскраво вираженими материнськими якостями, велика Матір, всемілосердна, всерозуміюча і всепробачаюча, що завжди діє на благо, яка живе тільки для інших і ніколи не прагне до власного зиску, така, що відкриває шлях до великої любові..." [3, с. 260]. Мана-особистість, як проєкція колективного несвідомого значно сильніша ніж індивідуальне несвідоме, вона поглинає анімус, привласнює його як слабшу першу фігуру несвідомого, а індивід підкорює своє психічне життя ще більшої незнаній силі, дає старт розвитку фантазійному захоплюючому архетипу. Жінка не долає основний конкурентний для її вільного психічного життя образ матері, а сама віддається цій ролі справедливої господині, вона не пережила потрібного розриву з домінуванням матері, не відбулася як відносно самостійне "я" одразу дозволивши собі маску мана-особистості. "Оскільки "я" відбирає владу, яка начебто належить анімі, то "я" безпосередньо стає мана-особистістю" [3, с. 266]. Маска мана-особистості передається швидко і непомітно в простих побутових системах комунікації: вчитель – учень, лікар – пацієнт, батько – син, матір – дочка, тощо. Віднині захоплення власною значимістю і відповідальністю замінить в більшості випадків звичайну людяність, публічна демонстрація "волі" і "розуму" буде чи не головним життєвим завданням. Здатність кожної окремої людини звільнитися від маски або взагалі не надягати її, на думку Юнга, вкрай обмежена, він позначає цей процес як індивідуацію, тобто потенційну можливість людини відчутти власну індивідуальність і прагнути її збереження все життя, шляхом щоденних інтелектуальних і емоційних зусиль.

В своїй практиці консультування я зустріла випадок, який цікаво було б розібрати через методологію К. Юнга. Клієнт: дівчина, 20 років, студентка університету, заміжня.

Старша дочка в родині, батько залишив родину коли їй було 1,5 роки. До 16 років його не знала, зараз спілкується з ним і іноді гостює в нього. За часи її зростання мати народила трьох дітей від різних чоловіків, ще п'ятьох сиріт взяла на виховання, зараз молодшому рідному брату клієнтки 1,5 роки. Виховання клієнтки проходило збоку матері агресивно: лайки, погрози, крики, побиття. Часто агресія була нічим ззовні не мотивована на думку клієнтки. Матір постійно нав'язувала їй думку, що та сама по собі ні на що не здатна, нерозумна і слабка. В 17 років клієнтка виходить заміж, починає жити окремо від матері, вагітніє, але на другому місяці плід завмирає. Рік потому вона

вагітніє вдруге, плід завмирає знов. Найбільшу підтримку вона отримує від свого чоловіка, співчуття матері швидко минає, вона тягне дочку до "психолога", де вони вдвох насадають на клієнтку і фактично конфронтують з нею. У клієнтки формується неприйняття психологічної допомоги. Тільки після другої невдалої вагітності вона самостійно рішає звернутися за консультацією. З її слів під час відвідин матері разом з чоловіком, матір зачинає кімнату і вчиняє її побиття, чоловік вибиває двері і врятовує клієнтку. За це він отримує від матері заборону на візити до тещі, зазнає образи: невдаха, ганчірка, поганий, тощо. Той випадок зміцнює її стосунки з чоловіком, але друга невдала вагітність посилює депресивні переживання і страждання, стосунки з чоловіком охолоджуються, клієнтка визнає, що часто кричить на нього з пустого, без приводу, в той же час оцінює його як добропорядного, уважного до неї, розуміючого.

Цікаво, що попри критики на адресу матері клієнтка відмічає як вона багато чого навчилася від неї: вирішення побутових та соціальних питань, головування у родині. На питання що з тобою відбувається, коли матір кричить на тебе, відповіла: "Мені страшно". По поверненні від матері додому, клієнтка спрямовує агресію на свого чоловіка, якому заборонено відвідувати тещу. Коли ми в бесіді дійшли висновку, що вона переносить свою агресію до матері на чоловіка, клієнтка вийшла із стану напруженості, наступило певне розслаблення, здивування і заспокоєння.

Наведу кілька характерних висловів клієнтки з її оцінки стосунків з чоловіком:

- я як моя мати, вічно кричу і всім незадоволена;
- якщо навіть він правий, я буду доводити свою правоту і ніколи з ним не погоджуся;
- він винний в тому, що не погоджується зі мною, а я завжди права;
- я хочу від нього уваги;
- коли я чекаю на увагу від нього мені сумно і від цього мої істерики;
- я не знаю якої допомоги чекаю від нього.

Характерними є її вислови щодо матері:

- вона просто кричить і ніколи не пояснює за що;
- в неї було багато чоловіків і зараз є кандидатура;
- я все роблю як вона, але я так не хочу.

Перші консультації з клієнткою наводять на думку, що її психічне життя формувалося в умовах потужного материнського домінування в усіх сферах діяльності. Сильний материнський анімус з'єднався в ролі "великої матері" з необмеженою нічим в родині колі мана-особистістю. Відповідальність за значну кількість дітей посилила відчуття власної жертвовності, а звідси і право на щоденний "справедливий" суд над кожним, хто здається не надто поважаним її подвиг й іноді звичайне самодурство, що теж є властивим поведінці мана-особистості. Анімус доньки проявив себе з одного боку як покірне поведіння і засвоєння зразка родинної поведінки, з іншого – накопичення агресивного потенціалу для перенесення

на зручний об'єкт. Матір, як освячений владою і силою лідер здавалася небезпечною для таких дій, звідси раннє одруження і чоловік стає об'єктом агресії і несвідомою проекцією матері для помсти.

Засвоєні з дитинства зразки родинної диктатури знайшли прояв у принципі "я завжди права", більш того, анімус привласнив колективне несвідоме як ідею заздалегідь не гріховного лідера і не дозволяє компромісу з чужою істиною, навіть близької людини. Навпаки, відчуття чужої правоти збуджує несвідоме, воно оволодіває свідомістю клієнтки, затискає раціональні думки, конфронтує з ними і шляхом активної істерики звільняє клієнтку від можливого вибору усвідомленої поведінки. Добре спостерігається тенденція свідомого до спротиву – "я все роблю як вона, але я так не хочу", але сприйнята роль сімейної мана-особистості відштовхує ідею співпраці з чоловіком на рівних умовах – "я не знаю якої допомоги чекаю від нього". Як в свій час її мати, так сьогодні і дочка разом із незаперечним родинним пануванням увійшла до ситуації, яку Юнг визначає як часткову психічну зміну статі. Анімус клієнтки випхав назовні і активізував стереотипне історичне непорозуміння між статями. Та недовірливість до чоловіків, що мала б покоїтися в надрах її несвідомого, прорвалася в родинні стосунки в якості агресивного і несправедливого судді.

Тенденції до позитивних змін намітилися після четвертої консультації з клієнткою. Вона самотужки гостювала у матері і, з її слів, не боялася материнської реакції на своє зізнання, що вона з чоловіком упорядковують власний бізнес. Коли до неї навідалася матір, вона не робила в оселі прибирання, як зазвичай, бо завжди чекала криків і образ за "безлад". Матір поводи́ла себе цього разу на диво спокійно, що абсолютно не виключає повернення до стандартної поведінки у найближчому майбутньому. Можна припустити, що агресивність мана-особистості матері тимчасово причепилася інтуїтивно почувши поведінкові новації у дочки.

Ключову роль у зміні поведінки в стосунках клієнтки з чоловіком і матір'ю зіграло усвідомлення нею того, що вона проєцирує свою злість до матері на свого чоловіка, а також збагнення того, що злість цілком природна реакція, і на матір теж можна злитися, якщо вона несправедлива і агресивна в певних ситуаціях. Це відкриття викликало у клієнтки сльози, емоції і, врешті, відчутне полегшення. Вона пройшла через активні переживання і частково зняла табу на покірність і винуватість перед мана-особистістю матері.

Слід зазначити, що клієнтка зростала у неповній родині з регулярними замінами чоловіків матері й, фактично, її анімус наповнений образами материнської поведінки та лексикі, що зробило його гіпертрофованим й надто роздутим. Анімус клієнтки запозичив зайву психічну чоловікоподібність від того колективного несвідомого осаду історичного досвіду жінок щодо чоловіків, який був нав'язливо переданий їй матір'ю. Тому, в своїх вимогах до чоловіка вона щодня втілює цей досвід. Фактично її несвідоме вимагає такого супутника життя, маскулітність якого, поведінкові схеми,

рішучість, вимогливість і, можливо, авторитарність переселять імпульси її анімусу, тим самим повернувши її в психічний стан природної жіночості.

Висновки і перспективи подальших розробок. Зрозуміло, що потрібна подальша кропітка робота з несвідомими комплексами клієнтки, що її родинна мана-особистість доволі сильна, що несвідоме готує нові пастки в поточних побутових ситуаціях і той диктаторський сімейний режим, в якому вона вихована є родючим середовищем для інших неконтрольованих свідомістю проявів. Актуальним для аналізу залишається факт її подвійної невдалої вагітності, при цьому слід врахувати багатодітність її матері й численність її одружень. Не виключено, що тут негативний результат породжений несвідомим протестом на такий спосіб

життя. До того ж її гіпертрофований анімус надто зму-жніє відносини зі світом взагалі, в якому вона не сповна відчуває себе жінкою й можливо це частково блокує на психосоматичному рівні суто жіночу функцію – дітонародження. Таке припущення є цілком гіпотетичним і потребує подальшого дослідження.

Аналіз психічних процесів у сучасної жінки, при значних зсуваннях соціальних ролей і статусів, можливий в традиціях різних методологій психології. На мою думку, Юнгів підхід надзвичайно продуктивний в суспільстві, де міцні поняття престижу, моди, зірковості, успішності, особливості. Саме такі умови щомиті готові збудити в індивіді несвідомі комплекси і підмінити звичайну людяність на гіпертрофовану мана-особистість або її раба.

ЛІТЕРАТУРА

1. Одайник В. Психология политики / Пер. с англ. К. Бутырина. – С-Пб.: "Ювента", 1996. – 382 с.

2. Юнг К.Г. О природе психе. Сборник / К.Г. Юнг / [Пер. с англ.]. – М.: "Рефл-бук"; К.: "Ваклер", 2002.

– 414 с.

3. Юнг К.Г. Очерки по аналитической психологии / К.Г. Юнг. – Мн.: ООО "Харвест", 2003. – 528 с.

Подано до редакції 11.03.13